

Horváth Friderika (1970) az MTA Régészeti Intézetének munkatársa. Érdeklődési területe a *limes* kutatás, illetve a késő kelta és római kori kerámia.

Almásfüzitő római kori múltjának kutatásairól

Horváth Friderika

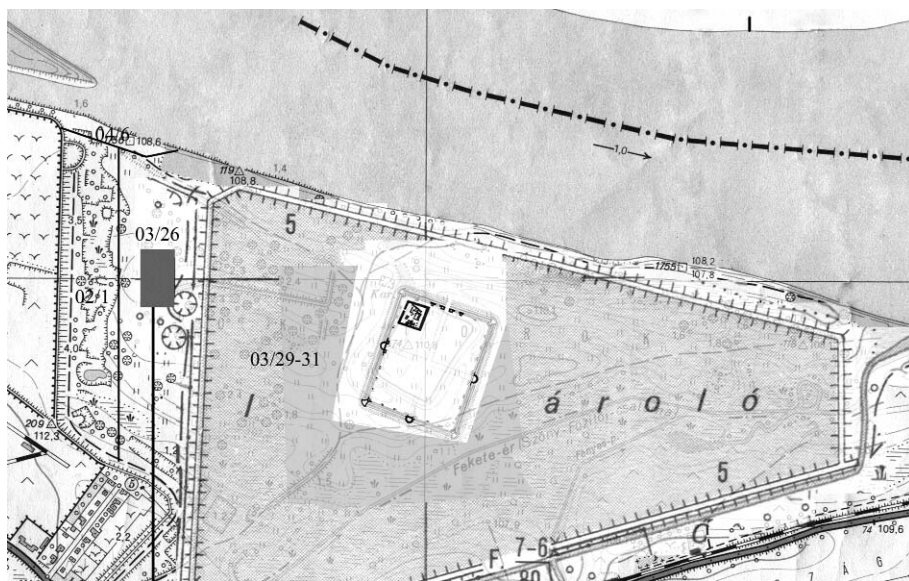
Duna partvidéki sávja, valamint a tatai vizeket a Dunába vezető Fekete-ér és a Fényes-patak torkolatvidéke az emberi megtelepedés számára katonai és kereskedelmi szempontból egyaránt alkalmas területet jelentett. A Foktorok háromszöge a rómaiakat megelőzően a réz- és a bronzkorban, azt követően pedig a kora vaskorban egyaránt lakott volt. Rézkori településnyomok az ásatási terület több pontján is jelentkeznek.

Almásfüzitő tábora Brigetiót kelet felé elhagyva az első segédcsapati tábor az északi limes-szakasz mentén. Brigetiótól légvonalban mindössze 6 kilométerre, Almásfüzitő keleti határában, az egykori Timföldgyár VII. számú zagytere alatt található (1. kép).

Az *Itinerarium Antonini* Almásfüzitő táborát *Azaum* megnevezéssel (*Aza* Itin. Ant. 246, 3), a *Notitia Dignitatum* *Odiavum*ként jelöli (*Odiabo* Not. Occ. 33, 29), ezért kettős névvel illetjük. A tábor alaprajzával és építéstörténetével kapcsolatos ismereteinket Fülep Ferenc és Biró Endre kutatásainak köszönhetjük. Fülep 1959–1960-ban, Biró 1971–1973-ban folytatott leletmentést a tábor területén. 1976-ban alakult ki az a szituáció, ami jelenleg megakadályozza, hogy a tábor kutatása folytatódhassék, holott birodalmi viszonylatban is ritka leletek származnak innen: egy katonai díszálarc és egy bronz, feltehetően lovas császárszobor töredéke. Miután a tábor-ásatások jellegüket tekintve leletmentő feltárások voltak, csak a tábor bizonyos részeit vizsgálták át. Fülep a *porta principalis sinistrá*t, a DNy-i saroktoronyt és a limesút elágazásának néhány szakaszát tárta fel a vicusban. Biró Endre ásatásainak köszönhetően a *porta praetoria*, két belső torony és a tábor ÉNy-i részében fekvő késő római kiserőd vált ismertté.

A táborban folytatott feltárások a palánktábor építési idejéről megalapozott adatokat nem szolgáltatottak. Biztos tudomásunk mindössze arról van, hogy a castellum Hadrianus korától (Kr. u. 118/119-től) az *ala III Thracum sagittaria* (3. számú thrák íjász lovascsapat) állomáshelye volt. A limes-kutatás a tábor a trajanusi erődök között tartja nyilván. Ezt a

keltezését erősítik meg a vicusban talált ATB bélyegzésű téglák, melyek az elmúlt évek ásatásai során kerültek elő. Lőrincz B. legutóbbi kutatásai alapján az ATB bélyegek az *ala I Bosporanorum* csapattestet jelölik. A keltezéshez további adalékot nyújt a vicus 1998. évi ásatása során egy korai lakógödör betöltéséből előkerült tegula is, amelyen a *legio XI Claudia PF* téglabélyege olvasható. A fenti *ala* Lőrincz B. véleménye szerint Kr. u. 101–118/119 között alakította a füzitői tábor helyőrségét. A jelzett *legio* brigetiói tartózkodását ezen időszak elejére, a Kr. u. 101–105 közötti évekre tehetjük. A palánktábor feltételezhető építési idejét a fenti téglabélyegek ismeretében pontosíthatjuk. Ezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a Kr. u. 2. század első éveiben *Azaum* első helyőrsége

1. kép. A vicusban végzett feltárás (1998–2004) topográfiai helyzete

valóban az *ala I Bosporanorum* lehetett, akik a közeli *legio* közreműködésével emelték a tábort.

Ásatási és terepjárási megfigyeléseinket, valamint az összegyűjtött légifotókat és térképeket a terület Viczián I. által készített geomorfológiai rekonstrukciójával vetettük egybe (2. kép). A két tudományterület eredményeinek térképre vetítésével ellenőriztük korábbi elgondolásainkat: a jelenlegi ásatási területtől délre egy vízfolyást azonosítottunk, továbbá a 18. századi mocsár-lecsapolási munkák, a vasút és a gyárépítések következtében erősen átalakított tájban rekonstruálható a L. F. Marsigli térképezési munkálatai óta ismert római kőzsilip és a töltés helye. Marsigli térképén jelölt, leírásában (*duobus Emissariis*) kettős kifolyójú építmény nem lehet más, mint az a kettős zsilip (*doppelte Schleise*), amit Mikoviny S. térképe kitűnő rajzban őrzött meg az utókor számára (MOL S11 No. 290). Mikoviny a töltésen átvezető zsilip helyét a mai Szöny–Füzitő-csatornára teszi, amely a Foktoroknál ömlik a Dunába. 1747-ben a tatai mocsarakat Mikoviny irányításával lecsapolták, és a szőnyi, valamint az almási uradalmak között állandó vitára okot adó, „posványásgot” előidéző gátat és zsilipet elbontották.

Megfigyeléseink alapján azon feltevés, miszerint a limesút a tábor oldalkapuin haladt keresztül, a földrajzi adottságok miatt kevésbé valószínű: így ugyanis erősen vizenyős területen kellett volna átvezetnie. Sokkal inkább a zsilip térségében kell keresnünk a leágazás lehetséges helyét, ahonnan feltehetően egy bekötőút vitt a táborhoz.

A vicus kutatásának kezdete a tábor leletmentő ásatásaihoz kapcsolódott. Ezek adatait összegezve Biró E. arra következtet, hogy a vicus minden oldalról körülvette a tábort. A tábortól északra a Duna irányában lévő szemétdödrök azonban sokkal inkább a tábor anyagához tartozhatnak. Biró E. Komárom megye római kori történetét áttekintő munkájában arra is utal, hogy a vicusban kővel fedett utcákat és falfestménnyel díszített épületeket talált.

A kutatás mai álláspontja szerint a táborfalvak kiépítése a tábor létesítésével közel egy időben történt, belső szerkezetük kialakítását tudatos tervezés előzte meg, ami azt jelenti, hogy a polgári település építményei a táborutak irányához igazodnak.

A vicus ma még kutatható területe többszörösen bolygatott, területéről nagy mennyiségű földet termeltek ki. Ezt követően mintegy 1–1,5 m vastagságban sárga agyagos-kavicsos réteggel

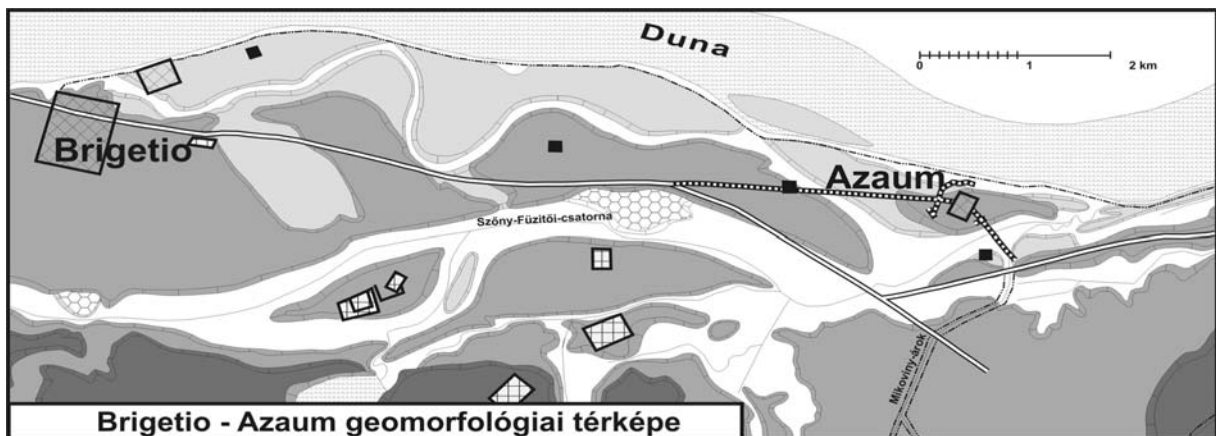
töltötték fel a területet. A fennmaradt római kori kultúrreteg ennek következtében átlagosan 30–40 cm, szerencsés esetben 100–150 cm, a mai szolgalmi út alatt mindössze 5–10 cm vastagságban maradt fenn. A kedvezőtlen kutatási körülmények ellenére az 1998 óta a helyi önkormányzat támogatásával átvizsgált terület objektumai többfázisú településrész életébe nyújtanak betekintést (3. kép).

A legkorábbi objektumaink leletanyaga arra utal, hogy a rézkorban is lakták a területet. A római épületek alatt húzódó gödrök anyagából az edénytöredékek (Furchenstich) mellett számos kőeszköz, egy női idol töredéke, valamint orsókarikák kerültek a felszínre.

Almásfüzitő bennszülött lakosságát az illyr azalások alkották. A vicusban folytatott ásatásaink során a terület római kort megelőző lakosságára utaló, késő vaskori leletanyagot nem találtunk.

Ásatási megfigyeléseink alapján a római település legkorábbi fázisában a vicus lakosai lekerekített sarkú lakógödrökben laktak. Az eddig feltárt lakógödrök a leletanyag alapján közel egykorúnak tekinthetők, bár a terra sigillata leletek révén – a közép-galliai gyártmányok jelenléte, illetve hiánya alapján – használati idejükben néhány évtizedes eltérést lehet megállapítani. A legkorábbi terra sigillaták az észak-itáliai gyártóműhelyekből kerültek ki, melyek a Consp. 39–43 és 45 formához sorolhatók. Ezeket a barbotinos tálkákat a Kr. u. 1. század 70-es éveitől a 2. század 30-as éveig a pannon-noricumi terület gyakori leleteiként tartjuk számon. A vicus leletanyagában a 2000-ig feldolgozott Póvidéki terra sigillaták aránya 3,5 %, a dél-galliaiaké 17 % körül mozog, ami az azóta eltelt esztendőik ásatási évadjai során sem módosult lényegesen.

A sigillaták alapján a falu kiépülésének időszakát a Kr. u. 80–110 közötti időszakra keltezzük. Feltehetően a táborral egy időben, vagy némileg azután létesült. A vicus éremforgalmának legkorábbi verete Vespasianus ezüst denarius; a rendszeres éremforgalom Traianus, illetve Hadrianus érmeivel kezdődik. A kőépületek megjelenése a tábor kőbe építését követően a 2. század második felére tehető. Az ásatás során a legjobb esetben is csupán az épületek alapozását találjuk meg, ami egy, maximum két kőorból áll. A felmenő falak hiánya csak részben magyarázható a terület modern kori pusztításával. Az épületek többségét maguk a rómaiak bontották el, miután a 3. század végén 4. század elején temetőt létesítettek a korábbi település helyén. Az ásatás

□ alacsonyártér
 □ magasártér
 ■ II/a. terasz
 ■ II/b. terasz

□ feltöltött terület
 □ római castellum
 □ római burgus
 ■ római menettábor

— Visy Zs. által feltételezett limesút elágazás
 - - - - - a limesút leágazása Fülepe F. és Biró E. nyomán

Szerkesztette: viczián istván
 Horváth Friderika

2. kép. Brigetio – Azaum geomorfológiai térképe

3. kép. Almásfüzitő – vicus, 1998–2003. évi ásítások helyszínrajza

során megfigyelt falakat négy különböző épülethez kötjük, melyek a kőperióduson belül is két külön fázishoz tartoznak. Az 1/a épület az omladékából ítélve kőalapozású vályogfalú építmény lehetett, az alapozás megmaradt vastagsága mindössze 50 cm, falát fehér-vörös festésű falfestménnyel díszítették. Ez az épület a kőperióduson belül a legkorábbi időszakot jeleníti meg. A 3. sz. épületnél hasonló jelenséget figyelhetünk meg: az előző épületekhez hasonlóan az utolsó két kősr került elő, falának vonalát a részben meszes kavicsos feltöltött falárok bontásával lehetett nyomon követni, szélessége 60–70 cm. Egy legalább négy helyiséges épületről van szó, melynek DNy-i részében egy 3 x 3,5 méteres freskóval díszített helyiséget is feltártunk; a darabok többségén növényi ornamentikát figyeltünk meg. A korábbi, 2. sz. épület falát csak nyomokban lehet regisztrálni, falvastagsága az 1/a épülethez hasonlóan 50 cm. A 3–4. számú épületek egykorúak, köztük egy keskeny köves-kavicsos-teglás szerkezetű út húzódik, amely mindössze 2,20–2,40 méter széles. Az utóbbi, 4. sz. épület az egyetlen, ahol nem csupán az alapozást (vastagsága 80 cm), hanem a felmenő falakat is megtaláltuk, ezek vastagsága 60 cm.

A település hálózatát szabályos árokrendszer rajzolja ki, az egyes árokszakaszok tájolásukban a táborutak irányához igazodnak. Az árokknak a településegységek körülhatárolásán túl vízvezető szerepet is szántak. Feltárásaink során egymásra merőleges szakaszokat, illetve egy közel derékszögű sarokrészt is megfigyeltünk.

Az épületek közelében lévő kutakban 6–7 méternél értük el a vízzáró réteget; maguk a kutak egymáshoz közel, maximálisan 20 méter távolságra helyezkednek el. Béleletlen földkutakról van szó, beiszapolódásukat követően egyszerűen újabb kutat ástak az ittlakók. Ez ideig mindössze egyetlen kútból került elő deszkamaradvány. A kutak teljes feltárásától a beomló agyagos talaj következtében el kellett tekintenünk.

A vicusban a késő római korban szerkezet- és funkcióváltással számolhatunk. A római kori vicusok többségéhez hasonlóan a területet feladják, és temetőt létesítenek a korábbi lakóépületek helyén. A vicus és a temető területe csak részben esik egybe, jelen feltételezésünk szerint a Kr. u. 4. században a vicus területének csak egy részét hagyták fel és használták tovább temetőként. Az ásítási területtől nyugatra eső Olajfinomító gyártelepének

építésekor is kerültek elő szarkofágok és egyéb temetkezések, melyek a fenti temetőhöz tarthatnak, arra azonban semmiféle leletanyag nem utal, hogy a 2–3. századi vicus erre a területre is kiterjedt.

Az eddigi ásítások során 36 csontvázas és 4 hamvasztásos sírt találtunk, a feltárt sírok a temető egy kis szegletét alkotják. A sírok tájolása ÉNy–DK, ami a castellum *via principalis*-ának irányához igazodik, ahogy a korábbi telepjelenségek is a táborutak irányát rajzolták ki.

A csontvázas rítusú síroknál egymásra temetkezést nem észleltünk, egy esetben utántemetés nyomait figyelhetjük meg: a sír szűknek bizonyult a két tetem számára, ezért a korábban eltemetett egyén csontjait a sír DK-i sarkában halmozták fel, koponyáját azonban kegyeleti okokból a később eltemetett halott feje mellett helyezték el.

Ami a temetkezési módokat illeti, a feltárt temetkezések között az egyetlen kőkamrasír és egy kősr mellett a koporsós, a tegulával fedett földsír, illetve az egyszerű földsír fordult elő. Tudomásunk van továbbá egy téglasírról, valamint egy, a 70-es évekbeli földmunkák során kifordított szarkofágról is. Koporsós temetkezésre mindössze a sírföldből előkerült vasszögekből és két esetben a koporsódeszka által hagyott elszíneződésből következtetünk. Külön említést érdemel, hogy az egyik gazdag női sírban a fej alatt egy vékony aranyszállal átszőtt szövetet is találtunk (amely feltehetően a halotti lepel maradványa).

A 3. számú sír egy gondosan megépített kősr volt, melybe másodlagosan egy korábbi sírkövet is beépítettek, tetejét bedeszkázták, majd 10–15 cm vastagságban kavicsos habarccsal fedték be. Ennél szerényebb kivitelű az a kősr, melynek alját laterekkel bélelték ki. Az egyszerű földsíroknál megfigyelhetjük, hogy Brigetióhoz és Intercisához hasonlóan a halott mellé vagy köré gyakran helyeztek köveket. A sírok egyharmada melléklet nélküli, ami részben a terület modern kori bolygatottságából is eredhet.

A sírok leletanyaga az általános késő római uniformizált áru, kerámiában a szürke szemcsés egyfűlű, kiöntös szájú füleskanacsók, poharak és bögrék mellett egy esetben egy vörös festésű füles bögrét is találtunk, valamint az egyik hamvasztásos sírből szürke, erősen szemcsés, behúzott peremű tányérok kerültek elő.

A vaskések, az érmek és az üvegedények nemtől független mellékletek. A kónikus (csontkakúp alakú) üvegpoharak mellett a balsamarium (illatszeres üvegcsse) és a szűk szájú, kettős-kónikus testű üvegpalack is előfordul. A női temetkezések jellegzetességei az ékszerek: gyöngysor és fülbevalók, csont- (pontkörös díszítéssel), illetve bronz kígyófejes karkötők. A férfisírokkal ezzel szemben a vas- és bronzcsatok, szíjvégek, hagymafejes fibulák és egy csatfibula (gyermeksírből), továbbá vas- és bronzgyűrűk fordulnak elő. Említést kell tennünk arról is, hogy két nő és egy gyermek mellett találtunk háziszárnyas csontokat. A csontokból (fej hiánya) arra következtettünk, hogy elkészített állapotban, ételáldozat gyanánt helyezték a halott mellé.

A hamvasztásos rítus előfordulása a kora római időszakra jellemző. Négy esetben azonban a késő római temető fenti részletében is regisztráltuk az említett temetkezési módot, amit egy esetben Valentinianus érme keltez.

A temető használata a 3. század végén – 4. század elején kezdődött, és jelen ismereteink alapján I. Valentinianus alatt zárult.

A vicus ásatásai során előkerült tárgyi emlékek között különbséget kell tennünk aszerint, hogy a katonai élet kellékei vagy a civil lakosság használati tárgyai voltak-e. Annak ellenére, hogy nem a katonai tábor, hanem a polgári települést kutatjuk, feltűnően nagy számban kerültek elő katonai jellegű leletek. Ez utóbbiak közül jelentősnek tekinthető az a közel 100 vas pikkelypáncél-szem, ami egy, a palánkperiódusra keltezhető gödör (feltehetően gazdasági funkciójú épület) bontása során került elő. A vas páncélszemeket bronzhuzallal erősítették egymáshoz, néhány esetben a páncélzat javítási nyomait is megfigyeltük, amihez bronzszegeceket használtak. A katonai felszereléshez számos veret és gomb tartozhat, ezek közül kiemelését érdemel az *VTERE FELIX* (Használd szerencsésen!) övveret „VTE” és „L” bronzverete. Több lakógödör anyagában jelentős számban találtunk kőből faragott katapultlövédékeket. A vicusban előkerült fegyverzetből említésre méltó továbbá egy vastőr, egy lándzsahegy és néhány nyílhegy, továbbá egy kardmarkolathoz tartozó gyűrű, illetve egy kardkoptató.

A tábor mindenkor lovascsapatot szállásolt el, ebből adódóan nagy számban fordulnak elő a polgári település leletegyüttesében is a különböző lószerszám-veretek és a változatos formájú csüngők.

A vicus mindennapi aprótárgyainak sorából az ékszerek közül a 2004. év lelete egy zöld üveggöves aranyfülbevaló. Hadrianus-éremmel keltezett árokbetöltésből származik az a kettős spiráldíszes ezüst gyűrű, melynek érdekessége, hogy egyetlen keresztátmetszetű ezüstszálból tekerték úgy, hogy az ezüstdrót végét visszatekereselték. Ismert római kori gyűrűforma, melyet aranyból, ezüstből és bronzból egyaránt készítettek. Pontosabban nem keltezhető, az 1. század 2. felétől a 3. századig megtalálható.

Gyakoriak a kozmetikai tartozékok, miként a bronz spatula, amely a kozmetikának és a gyógyászatnak egyaránt kelléke. Számos bronz hajtű mellett egy bronzból készült fültisztító pálca is előkerült.

A fibulák között leggyakrabban a térdfibulák különféle változatai fordulnak elő, az erős profilú egycsombos fibula mindössze egyetlen példányban lelhető fel. Az emailos díszű (tűzománc jellegű díszítés) darabok közül kettőt emelhetünk ki, az egyik egy ezüstözött madár alakú bronzfibula, szárnyát váltakozva fehér és zöld emailmezők díszítik (4. kép). Ritkább darabnak számít a másik változat, melynek egy-egy darabja szinte valamennyi provinciából ismert. Elülső feje kutyát, a hátsó kigyót ábrázol, s így a figura a mitológiai teremtmények

4. kép. Emailos díszű, ezüstözött bronz madár alakú fibula a 2002. évi ásatás anyagából

közül Cerberussal azonosítható.

Az apró csonttárgyak sorát gömbfejű és kézben végződő díszűk, egy kézi guzsaly, ásóalakú csüngő, egy csontár és néhány további varrotű, valamint késhez tartozó csontnyelek alkotják. Nyakékhoz tartozott az a félhold alakú csüngő, crepundia (bajelhárító amulett), amit elsősorban gyermekek viseltek. Hasonló mágikus funkciót tulajdoníthatunk a több példányban felszínre került bronz bulláknak (amulettként viselt, többnyire ovális alakú kapszulák) is.

A terra sigillatákat és az észak-itáliai vékonyfalú edényeket kivéve az edények formai és díszítőjegyeik alapján a lelőhelyüinktől nyugatra fekvő Brigetio katonavárosának fazekastelepein készülhettek (Kurucdomb, Gerhát).

A római módra berendezett élet kellékei, az agyagmécsek, festett és nyers kivitelben egyaránt előfordulnak. Típusaik közt a FORTIS, Cerialis, LITOGENE bélyegzésű firmamécsek több példánya mellett különféle relief-mécsek és egy fagyúmécsek is előfordul.

Szép számban ismerünk Almásfüzitő vicusából a kisplasztika tárgykörébe tartozó terrakotta szobortöredékeket is.

A polgári lakosság emlékeanyagának vallási kellékei közé sorolható az a két ólom fogadalmi emlék, melyek közül az egyik Silvanát ábrázolja. Brigetio területe ugyancsak gazdag ólom fogadalmi tárgyakkal, Silvana mellett Venus és Selene ábrázolása szintén gyakori.

Az almásfüzitői vicus leletei áttételesen számos információt szolgáltatnak a tábor történetére vonatkozóan. Feldolgozásuk során vizsgálni tudjuk, hogy a brigetioi legio-tábor közelsége és infrastruktúrája milyen jelentős befolyást gyakorolt az alig néhány száz fős lovas hadsereget elszállásoló tábor és a mellette létrejött polgári település életminőségére. Miután leleteink közvetlen párhuzamai javarészt a brigetioi anyagban lelhetőek fel, Azaum lakosságát is a brigetioi műhelyek láthatták el gyártmányaikkal.

IRODALOM

- Biró Endre, „Azaum-Almásfüzitő”: Fitz Jenő (szerk.), *Römische Limes in Ungarn*, Székesfehérvár, 1976, 38–39.
- Biró Endre, „Komárom megye a római korban”: *Komárom megye története*, Komárom, 1988, 107–192.
- Deák Antal András, „Mikoviny Sámuel és a Tata környéki „posványások” lecsapolása”: *Hidrológiai Közöny* 75/5 (1995) 289–294.
- Horváth Friderika, „Die römerzeitliche Siedlungskeramik im Vicus von Almásfüzitő (Odiavum/Azaum) am Beispiel einer frühkaiserzeitlichen Grube”: Liesen, Bernd – Brandl, Ulrich (szerk.), *Römische Keramik. Herstellung und Handel* (Xantener Berichte 13), Xanten, 2003, 205–240.
- Horváth Friderika, „Terra sigillata aus dem SW-Kastellvicus Azaum/Odiavum aus den Jahren 1998–2000”: Szabó Ádám – Tóth Endre (szerk.), *Pannonica Provincialia et Archaeologia. Studia sollemnia auctorum Hungarorum*

- Eugenio Fitz octogenario dedicata. *Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. 1*, Budapest, 2003, 139–196.
- Horváth Friderika – Viczián István, „Brigetio (Ószöny) – Azaum (Almásfüzitő) limesszakaszának római kori emlékei a terület geomorfológiai viszonyainak tükrében”: Füleky György (szerk.), *A táj változásai a Kárpát-medencében. Víz a tájban*, Gödöllő, 2004, 223–226.
- Lőrincz Barnabás, „Truppenstandorte im ungarischen Teil Pannoniens – Römische Ziegelstempel”: *Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes. Schriften des Limesmuseums Aalen* 53, Stuttgart, 2000, 45–47.
- Mócsy András, „Zu den Auxiliarvici in Pannonien”: Eck, W. u. A. (szerk.), *Studien zur antiken Sozialgeschichte. Festschrift Friedrich Vittinghoff*, Köln, 1967, 211–214.
- Visy Zsolt, *A ripa Pannonica Magyarországon*, Budapest, 2000.